

Karaktärisering och kulturhistorisk värdering

Slätthögs kyrka

Slätthögs socken i Alvesta kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Thomas Lissing
2007

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av BSV Arkitekter AB i Värnamo genomfört en karaktärisering och kulturhistorisk värdering av Slätthögs kyrka under vintern 2006/2007. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karaktäriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit länsmuseets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur, däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning av kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning.

Slätthögs kyrka

Kortfattad historik

Slätthögs socken nämns första gången i de skriftliga källorna som ”de Slaetu” år 1270. Här fanns precis intill kyrkan en medeltida stenkyrka tidigare, troligen från 1500-talet. Den byggdes år 1746 ut med ett torn i väster, men ansågs i början av 1800-talet ha tjänat ut och bedömdes både som för liten för församlingen och för dålig för att fortsätta bygga ut. Man beslutade därför istället om en nybyggnation. Arkitekt Samuel Enander gjorde först upp ritningar till en större korskyrka, avsedd för 1468 personer. Året efter reviderades ritningen till en ny enskeppig kyrka för 1278 personer, och denna kom att följas i stort sett helt och fullt. Tornets rundfönster gjordes dock rundbågiga och sakristian i två våningar istället för en. Arbetet startade 1841 och kyrkan stod klar att användas redan året efter. Det dröjde dock till 1855 innan den invigdes av biskop Christofer Isaac Heurlin.

Exteriör

Kyrkan är uppförd av sten och består av ett enskeppigt långhus med torn och sakristia. Den är orienterad med koret åt öster och tornet i väster. Kyrkan står mitt på kyrkogården, intill landsvägen mellan Moheda och Rydaholm och mitt emot byskolan. Platsen befinner sig mitt i kyrkbyn, i den sydligaste delen av Slätthögs socken.

Tornet är relativt högt och enkelt utformat utan våningsindelade friser eller andra dekorationer. Det har en kvadratisk bottenyta med kyrkans huvudingång i markplanet åt väster. En stor trappsten ligger framför den svartmålade porten. Dörrarna har tre speglar där den nedersta har ett skuret mönster i kvadrater. Dörrarna omfattas av släta pilastrar och ett slätt entablement. Detta kröns av en lunett med kvaderimiterande omfattning. Pilastrarnas bas är klädda med svarta sågade stenplattor, möjligen diabas.

Över lunetten på tornets västra sida sitter en svart minnessten med förgyllda bokstäver. Texten lyder: ”Gud till ära Byggdes detta tempel under CARL XIV JOHANS Regering År 1842. Kommer låter oss tillbedja.”

Ovanför minnesstenen sitter ett runt fönster och överst, under takfoten, sitter en ljudöppning i rundbågeform åt vart väderstreck. Dess luckor är klädda med svartmålad liggande panel. På tornets bottenvåning finns åt söder ett stort rundbågefönster av samma typ som på långhuset, samt åt norr en motsvarande blinding.

Takfotens gesims är ett enkelt utformat listverk i gråmålat trä och ovanpå det relativt plana taket sitter den kvadratiske lanterninen. Denna är klädd med stående locklistpanel, målad i svagt gulgrått med grå pilastrar och rundbågar. I dessa bågar sitter åt varje väderstreck en svart urtavla med förgyllda siffror och visare. Delar av takgesimsens tandsnittsfris och pilastrarnas kannelyrer är färgade i blått. Lanterninens tak kröns av en förgylld kula med kors.

Långhuset är rektangulärt till formen men har rundade hörn åt öster. Dess karaktär präglas främst av de stora och symmetriskt placerade fönstren. På den norra sidan finns sju stycken höga rundbågsfönster och på den södra sex. Det mittersta är på den södra sidan ersatt med en sidoingång, men dess lunett motsvarar i form och storlek överdelen på övriga fönster. Porten har samma utformning som huvudingången, med svartmålade trädörrar och omfattning av slätputsade pilastrar och entablement. Även här är pilastrarnas nederdel klädda med svarta stenplattor. Ingången har en trappa bestående av två steg i slät huggen sten.

På de rundade hörnen i öster sitter ytterligare ett rundbågsfönster av samma typ på var sida om sakristian. På den västra gaveln av långhuset sitter en liten lunett på var sida om tornet. Takfotens gesims består av ett profilerat listverk av gråmålade brädor.

Sakristian är en nästan kvadratisk utbyggnad åt öster. På dess västra sida finns en dörr klädd med liggande svartmålad panel. Den sitter i ett stickbågeformat valv och har en enkel belysningsarmatur i plåt och råglas. En trappa bestående av tre steg i huggen sten, med räcken i svartmålat smidesjärn, leder upp till porten.

På den södra fasaden finns två små rundbågefönster, varav den södra blinderats, samt symmetriskt placerade över dem två lunetter. Nedanför det norra fönstret finns nedgången till kyrkans källare bakom två snedställda luckor i kopparplåt.

På sakristians norra sida finns ett likadant rundbågefönster, samt ovanför det en mindre rektangulär muröppning försedd med ett enkelt galler.

Gesimsen runt sakristians takfot är densamma som på långhuset.

Kyrkobyggnadens fasader är genomgående spritputsade och avfärgade i vitt, med undantag för omfattningar kring dörrar och fönster vilka putsats släta. Sockeln är cementputsad och avfärgad i grått. I sockeln finns sammanlagt runt hela byggnaden femton ventilgluggar försedda med galler av modern typ.

Taken på både torn, lanternin, långhus och sakristia är klädda med kopparplåt. Även fotrännor och stuprör är utförda i samma material.

Samtliga fönster är av korsposttyp, med ytterbågar av ljust gråmålat trä. De småspröjsade fönstren har rutor av svagt färgat katedralglas, samt solbänkar av kopparplåt.

Exteriöra förändringar

Bara ett par år efter att kyrkan stod klar sattes den öppna lanterninen igen och försågs med tornur.

1901 blåste delar av torntaket sönder i en storm och lanterninen fick återuppbyggas.

I övrigt har inte kyrkans exteriör förändrats i större utsträckning. Normalt underhåll med lagning och avfärgning av putsen har skett med jämna mellanrum, senast år 1993.

Kyrktaket var från början täckt med papp.

Interiör

Vapenhuset är ganska rymligt och ljust tack vare det stora sydfönstret. Bräddtaket är målat i ljusblått och golvet är klätt med kvadratiska kalkstensplattor. Väggarna är slätputsade och avfärgade i vitt.

Mot norr begränsas utrymmet av torntrappan i mörkt brunmålat trä. Dess räcke och sidoklädsel av stående brädor, som döljer en toalett och ett mindre förrådsutrymme, är målat i ljusgrått. Mot söder finns också ett brädbeklätt förrådsutrymme och under fönstret en bänk. Samtliga snickerier, inklusive dörrarna, är målade i ljusgrått.

I taket hänger en lykta av färgat katedralglas i blyspröjs. På den södra väggen sitter en mässingslampett och under den står på golvet en gammal fattigbössa i form av en järnbeslagen ekstock.

Vindfånget utgörs av dubbla dörrar i samma karm. De är alla gråmålade, men med olika spegelindelning på de inre och de yttre.

Kyrkorummet börjar direkt innanför dörrarna. Det är rektangulärt till formen och avslutas framtill med den plana korväggen med sina rundade hörn. Rummet upplevs som mycket ljust tack vare de stora fönstren samt den ljust hållna färgskalan i inredningen. Det tunnvalvda taket är målat i ljusblått och de slätputsade väggarna är avfärgade i vitt. Den profilerade takgesimsen är marmorerad i gråbrunt. Golvet består i gångarna av ljust oljade brädor, vilka nästan helt täcks av mörkröda mattor. Golven i bänkkvarteren ligger något högre och består av mörkt brunmålade brädor. Fönstren har innerbågar av samma typ som ytterbågarna, även de gråmålade.

Bänkarna börjar redan under läktaren och delas av mittgång och tvärgångar i fyra kvarter. Fasaderna är mot mittgången slutna och mot sidogångarna öppna. De är målade i ljust grå nyanser med mörkare karm och sockel. Längst fram är fasaden konkavt rundad kring koret. Spegelarna är marmorerade i grått och grönt och inramas av lister i ockra. På sitsarna ligger dynor klädda i grått tyg.

På den bakre väggen åt öster sitter series pastorum samt två mässingslampetter. Dörren inramas av kannelerade pilastrar och ett profilerat entablement i grått.

På sidoväggarna i kyrkorummet sitter totalt åtta mässingslampetter mellan fönstren. Sidoportens dörrar är gråmålade med svarta beslag i smidesjärn. I tvärgången strax innanför dem står en fristående psalmnummertavla i grått, grön marmorering och guld. I den norra tvärgången står en ljusbärare i svart smidesjärn. Över de främre bänkkvarteren hänger två mässingskronor, över mittgången dito två samt en större kristallkrona i glas.

Koret är också ljust tack vare de fyra höga fönstren. Golvet ligger i samma nivå som kyrkorummets och består av ljust oljade brädor. Det självklara blickfånget är den gamla altaruppsatsen från 1742 och dess omfattning bestående av pilastrar och stickbåge. Pilastrarna är marmorerade i grönt med förgyllda dekorationer och försedda med ljushållare i mässing. Anfanger och stickbåge är marmorerade i grått och på den senare löper ett blått fält med förgyllda stjärnor och rosetter i plåt. Ovanpå bågen sitter en ljusramp med 28 lampor riktade ut mot kyrkorummet. Vid bågens sidor har äldre måleri tagits fram i form av de två änglar som bär lagen och evangeliet. Över takgesimsen, mot innertakets ljusblå bakgrund, finns en målning föreställande det allseende ögat i treenighetens symbol. Altaruppsatsen är placerad på altaret och framför det står den halvrunda altarringen. Dess svarvade dockor är målade i ljusgrått och knäfall och bord är klädda med ljust läder.

På var sida om altaret finns en gråmålad dörr omfattad av mörkt grönmarmorerade pilastrar och entablement. Dessa kröns av modernare relieffigurer, tillverkade av Eva Spångberg. Två utvikbara psalmnummertavlor i grått och guld sitter på sidoväggarna. Under dessa står två svängda korbänkar.

I korets framkant sitter på den norra sidan predikstolen och dess ljudtak. Den är enkelt utformad i klassicerande stil och målad i grått med förgyllda dekorationer. Baldakinens innertak är blått och den kröns av ett förgyllt kors.

I koret står även en dopfunt av sten, en kororgel, ett piano och en ambo.

Den södra kordörren leder in till en hall med ljust brädgolv och ljusblått innertak. Väggarnas slätputs är vit. Åt söder finns den gråmålade ytterdörren i ett djupt stickbågevalv. Rakt fram går trappan till sakristians vind samt finns en inbyggd toalett. Dörren mot norr leder in till sakristian. Ett mindre skåp åt väster innehåller en elcentral. I taket hänger en enkel stallykta av trä med klarglas.

Sakristian har också vita slätputsade väggar och ljusblått innertak, men golvet är klätt med en ljus linoleummatta. Rummet är rymligt och ljust. Mot öster och väster finns en fast skåpinredning målad i gråblått, ockra, svart och grått. Mot den södra väggen är en altarplats anordnad mellan två pilastrar marmorerade i grått. I taket sitter fyra moderna armaturer.

I det lilla vindsrummet ovanpå sakristian har ett kombinerat kapell och museum inrättats. Taket är täckt med vitmålade skivor och de skrovliga väggarna är vitputsade. Golvet består av obehandlade brädor.

Mot den norra väggen och dess lilla ljusöppning står ett litet altare och framför det en altarring. Båda är sammansatta av delar ur tidigare bänkinredning. Dessa har den äldre målningen i blå marmorering med förgyllda lister och speglar i gulgrå marmorering. Dessa avlägsnades troligen från kyrkorummet vid restaureringen 1953-55. Lösa stolar och bänkar fyller golvytan, samt en tramporgel. Längs väggarna och i fönsternischerna finns ett stort antal föremål från den gamla kyrkan utställda. I taket sitter tre moderna lysrörsarmaturer.

Läktaren bärs upp av fyra kolonner och fyra halvkolonner, samtliga kraftigt marmorerade i gråa nyanser. Undertaket är målat i ljusblått och har tre infällda armaturer. Fasaden är relativt rak med en utskjutande del över mittgången. Den är målad i ljust grått med förgyllda lister och dekorer. Formen är stramt klassicistisk men ändå förhållandevis rikt dekorerad.

Utrymmet på läktaren upplevs som relativt kort. Den har ett mörkt brädgolv i fem etager och en enkel gråmålad bänkinredning. På den södra sidan står fem öppna rader och på den norra tre med ett inbyggt förrådsutrymme mot den bakre väggen.

Orgelhuset är inte särskilt djupt eller brett, men ger intryck av att vara mycket högt. Den vackra fasaden har en klassicerande utformning med inslag av nyrenässans och empire. Den är målad i grått och vitt med rikliga förgyllningar på lister och dekorationer.

Över läktaren hänger två mindre mässingskronor och på dess sidoväggar sitter två mässingslampetter.

Tornrummet är mycket ljust tack vare portens lunett och de vita slätputsade väggarna. Taket är målat i ljusblått och golvet består av mörkt fernissade brädor. I två djupa rundbågevalv sitter dörrarna in till läktaren. Vid den södra väggen går trappan upp till tornvinden. I taket hänger en enkel stallykta i trä med klarglas.

Tornvinden är oinredd men ljus tack vare det runda fönstret åt väster. Det är också mycket högt i tak. Golv och tak är obehandlade. Mot den östra väggen står en liten trappstege upp till luckan för långhusets vind. Trappan vid den norra muren går vidare upp till klocktornet. Där hänger kyrkans två klockor.

En gjuten betongtrappa leder på den östra sidan ner till kyrkans källare under sakristian. Rummet är mycket litet och rymmer värmeanläggning samt elcentraler.

Interiöra förändringar

På 1870-talet dekormålades korväggen med draperi, landskapsfond och änglar. Även ovanför dörrarnas överstycken utfördes liknande arbeten.

När kyrkan restaurerades 1928 målades inredningen i blågrå nyanser med blå marmorering på bänkarnas dörrspeglar. Bänkarna gjordes också bekvämare och elektrisk belysning drogs in. Innertaket målades grått med ”ornamental taklist”. Altaret kläddes med mörkbrunt tyg.

Nästa stora inre restaurering skedde 1953-55, under ledning av arkitekt Bent Jörgen Jörgensen, Växjö. Då lades nytt golv och korpartiet utökades. Altarpredikstolen flyttades till den norra sidoväggen och den gamla kyrkans altaruppsats från 1742 fick istället ta plats i koret. Denna restaurerades samtidigt mycket hårt. Dekormålningarna på korväggen målades över och hela interiören fick en kraftig färgsättning i grått, vitt och vinrött. Innertaket målades i blågrön färg och väggarna gulskiftande med svart mellanbård. Altarringens bord och knäfall kläddes om med läder och fönstren försågs med färgat katedralglas. Ett nytt elektriskt uppvärmningssystem installerades också. Växjöbladet rapporterade den 19 november 1953: ”Bänkarna är målade i ljusbrungul färg, men med dörrarna i allmogefärg. Förut var dessa vackert marmorerade och tvistigt kan det väl vara vilket som är vackrast.”

Vid restaureringen 2003-04 målades interiören om i en lugnare färgskala, närmare det klassicistiska ursprunget. Huvudsakligen användes ljust gråa nyanser med förgyllda dekorationer och inslag av marmorering. Bland annat återskapades takgesimsens bruna marmoreringar. Ovanför altaromfattningen togs delar av det tidigare dekormåleriet fram, samt själva omfattningens marmorering. Väggarna kalkavfärgades vita och golven slipades och lackades. I vapenhuset bilades muren upp för att få plats med en handikapptolett. Man utförde också vissa arbeten i sakristian, samt borrade för och installerade bergvärme.

Viktigare inventarier

Altaruppsatsen från 1742 tillverkades av bildhuggaren Johan Ullberg för den gamla kyrkan. De två kyrkklockorna är från 1548 och 1746, den senare omgjuten 1828. I museet ovanpå sakristian finns diverse inventarier bevarade från den gamla kyrkan.

Kyrkogården

Kyrkogården är relativt liten och omges av en omkring meterhög kallmurad stenmur bestående av natursten. Den är placerad i samhällets södra utkant. Marken är gräsbevuxen med ett fåtal smala grusgångar. Längs med muren står en krans av lövträd av olika ålder. Grusgravar saknas, liksom rygghäckar.

I kyrkogårdens sydöstra hörn står ett vitputsat mindre gravkapell samt en ekonomibyggnad. Intill kyrkans östra mur står ett antal äldre gravvårdar, dels av sten och dels i form av järnkors.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

Slätthögs kyrka är en av få mycket välbevarade nyklassicistiska kyrkor i länet. Den uppfördes under 1840-talets början, strax innan blandstilarna började leta sig in i kyrkoarkitekturen, i en mycket stram och enkel form. Byggnaden präglas av ordning och symmetri, med mycket måttfulla utsmyckningar.

Exteriört har mycket lite skett med kyrkan sedan den uppfördes. Tornuret i den slutna lanterninen kom till strax efter kyrkan stod färdig och kan därmed nästan räknas som ursprunglig. I övrigt har exteriören bara varit föremål för återkommande underhållsarbeten utan förändringssyften.

Interiören är i stort sett intakt sedan 1840-talet och har en typiskt klassicistisk prägel. Predikstolen satt fram till restaureringen 1953-55 centralt placerad vid altaret med uppgång från sakristian. Ursprungligen var den dock placerad vid den norra väggen, där den nu åter sitter.

Vid samma restaurering fick interiören en tidstypiskt kraftig och mörk färgsättning, i bland annat grafitgrått och vinrött. Innan dess hade den målats i blågrå toner år 1928.

Vid den senaste restaureringen, år 2003-04, skedde en återgång till vad som bör ligga mycket nära ursprunget. Då målades interiören i ljust gråa nyanser med inslag av förgyllda dekorationer och grå marmoreringar. Denna färgsättning harmonierar väl med interiörens nyklassicistiska stil och ger kyrkorummet det ljus och den lätthet som är typisk för tidens inredning. De gråa nyanserna accentueras fint av de svagt kontrasterande marmoreringarna på altaramfattning och takgesims.

Det är värt att poängtera att inga inbyggnader gjorts under läktaren i Slätthögs kyrka. Det förhöjer ytterligare dess kulturhistoriska värde och ger den en särställning bland klassicistiska kyrkor i länet.

Händelseregister

- 1831 - Den gamla kyrkan döms ut vid visitation
- 1835 - Första ritning till korskyrka presenteras av arkitekt Samuel Enander
- 1836 - Ritningarna omarbetas och godkänns
- 1842 - Kyrkan står klar
- 1844 - Lanterninen förses med tornur av klockmakarna i Ekhult
- 1846 - Orgel av J P Liljegren
- 1853 - Altarpredikstol
- 1855 - Kyrkan invigs den 19 augusti av biskop Christofer Isaac Heurlin
- 1863 - Taken beläggs med asfaltfiltpapp
- 1873 - Interiören dekormålas
- 1887 - Orgelverket ersätts med Växjö domkyrkas gamla från 1774-79
 - Kamin installeras i sakristian
- 1897 - Två kaminer installeras i kyrkorummets tvärgångar
- 1900 - Kula och kors på lanterninen rasar ner under en storm
- 1901 - Lanterninen och tornet återuppbyggs
- 1906 - Nya kyrkdörrar
- 1928 - Restaurering under ledning av arkitekt Thure Bergentz, Växjö
 - Taken täcks med kopparplåt
 - Lanterninen målas

- Elektrisk belysning installeras
- Bänkarna görs bekvämare
- Inredningen målas i gråblått med marmorering
- 1932 - Innanfönster sätts in
- 1937 - Orgelverket restaureras av Nils Hammarberg, Göteborg
- 1941 - Altarringen och altarbordet får ny klädsel
- 1947 - Lanterninen ommålas
- 1949 - Mekanisk ringanordning för klockorna
- 1953-55 - Restaurering under ledning av arkitekt Bent Jörgen Jørgensen, Växjö
 - Nytt golv
 - Nya dörrar
 - Golv av marmorit i vapenhuset
 - Altarpredikstolen flyttas till norra sidan
 - Den gamla altarpupsatsen från 1742 placeras i koret
 - Nytt elektriskt uppvärmningssystem
 - Korpartiet utvidgas
 - Fönstren förses med katedralglas
 - Interiören målas i vitt, grått och vinrött
 - Innertaket målas blågrönt
 - Innerväggarna avfärgas gulskiftande med svart bård
 - Altarringens knäfall och bord kläs med läder
- 1957 - Dekormålningar på korväggen tas bort
- 1968 - Orgelverket restaureras av J Künkel Orgelverkstad
- 1969 - Sakristian renoveras
 - Tornets lanternin renoveras
- 1971 - Vapenhuset förses med toalett
- 1982 - Kororgel av Nels Munch Mogensen, Hovmantorp
- 1983 - Steglös belysning till kristallkronor
- 1985 - Kyrkvinden isoleras
- 1992 - Sakristians övervåning blir kapell och museum
 - Sakristians dörrar smyckas med träsniderier
 - Altarpupsatsen kompletteras med Kristusfiguren, den segrande Kristus
- 1993 - Yttre restaurering
 - Fasaderna putsas och kalkavfärgas
 - Snickerierna målas
- 2004 - Interiör restaurering
 - Innertaket rengörs
 - Takgesimsens och altaromfattningens marmorering återskapas
 - Väggarna rengörs och avfärgas
 - Golvet slipas och oljas i kor och i gångar
 - Bänkarna målas om i grått med marmorering och guld
 - Inventarier konserveras
 - Toaletten i vapenhuset handikappsanpassas
 - Äldre figurmåleri tas fram över altaromfattningen
 - Överskåp i sakristian
 - Linoleummatta läggs in i sakristian
 - Bergvärme dras in med nya radiatorer och bänkvärmare

Källförteckning

Följande arkiv och litteratur har nyttjats i samband med vårdplansarbetet:

Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm.
Handlingar från Kungl. Byggnadsstyrelsen är inkluderade

Klipparkivet vid Smålands museum: Slätthögs kyrka

Topografiska arkivet vid Smålands museum: Alvesta kommun, Byggärenden, Slätthögs kyrka

Kyrkobyggnader 1760-1860, Del 2 Småland och Öland, Stockholm 1993

Fransson Börje, *Slätthögs kyrka*, 1992

Vassi Heidi, red, *Kyrkobyggnader i Kronobergs län*, 1998